

Muharrem Mâtem Merasimlerinin Ortaya Çıkışı ve Osmanlı'da Yaşayan İranlıların Mâtem Merasimleri

Emerging of Muharram Mourning Ceremonies and Mourning Ceremonies of Iranians Living in the Ottoman Land

Eralp Yaşar Azap*

MAKALE BİLGİSİ

Arařtırma Makalesi Research Article

Sorumlu yazar:
Corresponding author:

* T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet
Arşivleri Başkanlığı
eralpyasarazap@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8113-294X

Başvuru / Submitted :
5 Mayıs 2023

Kabul / Accepted :
12 Temmuz 2023

DOI: 10.21021/osmed.1293022

Atıf/Citation:

Azap, E. Y. "Muharrem Mâtem Merasimlerinin Ortaya Çıkışı ve Osmanlı'da Yaşayan İranlıların Mâtem Merasimleri". Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 18 (2023): 102-120.

Benzerlik / Similarity : %12

Öz

İslam halifeliğinin kim tarafından temsil edilmesi gerektiğinin yaratmış olduğu anlaşmazlıklar nedeniyle Hz. Hüseyin'in Emevi Halifesi Muaviye'nin oğlu Yezid tarafından 680 yılında Kerbela'da öldürülmesi, Müslümanlar arasında derin ayrılıkların yaşanmasına neden oldu. Bu olayın akabinde Müslümanlar, günümüze kadar Hz. Hüseyin'in yasını tutarak mezhepsel ayrılıklara düştüler. Bu sebeple Hz. Hüseyin'in öldürülmesi, Müslümanlar içerisinde Şiiiliğın vücut bulmasında ve günümüze kadar gelmesinde önemli bir kilometre taşı oldu. Şiiler, Hz. Hüseyin'in öldürüldüğü Hicri 10 Muharrem'i, yüzyıllardır mâtem günü olarak andılar ve bu ayın girmesiyle beraber onun yasını tutmak için büyük merasimler düzenlediler. Safevilerin İran'da Şiiiliği resmi mezhep haline getirmesiyle beraber bir siyasi tavır halini alan merasimler, İran coğrafyasında yüzyıllarca Şiielerin çeşitlendirerek icra ettikleri gösterilere sahne oldu. İran'ın dışındaki coğrafyalara da sirayet eden matem merasimleri, Osmanlı topraklarında yaşayan İranlıların da inanç dairelerinde icra ettikleri etkinlikler arasında yer aldı. Bu çalışma, Muharrem merasimlerinin ortaya çıkışı ve icrasıyla alakalı tarihsel süreçte değinerek XIX. ve XX. yüzyıllarda Osmanlı topraklarında yaşayan İranlıların mâtem merasimlerini nasıl icra ettiklerini ve devletin buna bakış açısını ortaya koyma amacıyla hazırlandı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İran, Muharrem, Mâtem, Hüseyin.

Abstract

Due to disagreements about who should represent the Islamic caliphate, the murder of Hussein by Yazid, the son of the Umayyad Caliph Muawiya, in Karbala in 680, caused deep divisions among Muslims. After this murderous event, Muslims, until today, kept mourning of Hussein's death and fell into sectarian divisions. Thus, Hussein's murder was an important milestone in the emergence of Shiite sect among Muslims and its survival until today. Shiites have commemorated 10th of Moharram (*Hijri*), Hussein's murder date, as a day of mourning for centuries and organized great events to mourn him with the coming of this month. The ceremonies, which became a political attitude with the Safavids making Shiism the Iran's official sect, witnessed diversified performances, conducted by Shiites for centuries in the Iranian geography. Ceremonies that spread to geographies out of Iran were also among the activities performed by the Iranians living in the Ottoman lands within their belief circle. This study was prepared to reveal how the Iranians living in the Ottoman lands in XIX. and XX. centuries performed the mourning ceremonies and the State's point of view towards them by referring to the historical process related to the emergence and performance of Muharram ceremonies.

Keywords: Ottoman Empire, Iran, Muharram, Mourning, Hussein.

Giriş

Mâtem kelimesi, ölüm veya bir felaketten kaynaklanıp acıyı ifade eden davranışlar bütünü olarak tanımlanmaktadır. Müslüman Şii¹ toplumu için ise bu kelime, Kerbela’da öldürülen Hz. Muhammed’in torunu ve Hz. Fâtıma ile Hz. Ali’nin oğlu olan Hz. Hüseyin’i akla getirmekte ve özel bir dini anlam taşımaktadır.² Şiiler, Hicri 10 Muharrem 61’de (10 Ekim 680) Hz. Hüseyin ve aile üyelerinin Emeviler tarafından Kerbela’daki ölümüne denk gelen günü³ mâtem günü kabul etmekte ve çeşitli ritüellerle Hz. Hüseyin ve aile efradının öldürülmesini anarak onlara bağlılıklarını ifade etmektedir. Müslüman Şii dünyasında ve özellikle İran’da Hicri 10 Muharrem’de halk, devletin de organize ettiği büyük törenlerle Kerbela’yı anmaktadır.⁴ İnsanlar, alınlarına bağladıkları “Yâ Hüseyin” yazılı şeritlerle ve yine aynı yazılı siyah mâtem sancaklarını taşıyarak tarihinden getirdiği gelenekselleşmiş ritüellerini modernize de ederek geçmişte yaşanan hadiseleri hatırd tutmaya çalışmaktadır. Ülkenin büyük meydanlarında ve kapalı salonlarında Kerbela hadisesi, teatral bir tema üzerine kurgulanmaktadır.⁵ Geçmişte olduğu gibi bugün de İran’da Kerbela hadisesi, mersiyeler okunarak edebiyata dahi konu olmuştur. Bu açıdan mâtem ritüellerinin en sarıh şekilde yaşandığı ülkenin, Şii nüfusunun yoğunluğu sebebiyle tarihteki gibi günümüzde de İran olduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim İran günümüzde, devletin resmî rejimini de On İki İmam Şiiliği (İsnâaşeriyye) üzerine temellendirmiş ve bu konudaki tavrını sadece dini değil, siyaseten de ortaya koymuştur.

Özellikle Anadolu coğrafyasında “Aşure Günü” olarak da bilinen Hicri 10 Muharrem’in (Aşura) Sünni akaitteki yeri bir kenara bırakılırsa, Şiilerce “Erbain Merasimleri” olarak adlandırılan merasimlere de dikkat çekmek gerekir. Arapça bir kelime olarak erbain kelimesi, kırk yahut kırkinci anlamına gelmektedir. Şiiler, Hz. Hüseyin’in öldürülmesinin kırkinci gününe denk gelen Hicri Safer ayının yirminci gününü de mâtem günü olarak kabul ederler ve anarlar. Benzer ritüelleri bugünde de sergileyen Şiiler, Peygamber ailesine reva görülen Kerbela’daki olayları, erbain törenlerinde de hatırlayarak yas tutarlar. Hz. Hüseyin’in öldürülmesinin kırkinci günü yapılan erbain merasimlerinin nasıl ortaya çıktığı üzerine çeşitli rivayetler bulunmakla birlikte ehlibeytten olan esirlerin Şam’dan Medine’ye gidiş yolunda Kerbela’ya uğrayarak Hz. Hüseyin’in kabrini ziyaret etmeleri, Şiilerce bu merasimlerin başlangıcı olarak kabul görür.⁶ Şiiler bu ziyareti daha sonra gelenekselleştirerek her yıl erbain yürüyüşleri yapmakta, Irak Necef’te medfun Hz. Ali’nin türbesinden Kerbela’daki Hz. Hüseyin’in türbesine yürüyerek yas törenlerini farklı şekillerde icra etmektedir.

Bu çalışma, Şiiler için önem arz eden mâtem merasimlerinin ortaya çıkış nedenleriyle tarihsel serüvenini, XIX. ile XX. yüzyılda Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan İranlı Şiilerin 10

¹ Hz. Muhammed’in vefatından sonra hilafetin Hz. Ali’ye ve ondan sonra da soyundan gelenlere geçmesi gerektiğine inanan Müslüman grupların ortak adı. Bk. Mustafa Öz, “Şia”, TDV İslam Ansiklopedisi, 39 (İstanbul 2010), s. 111.

² İranlılar dini literatürde mâtem kelimesi yerine “عزاداری” “ezadari” kelimesini kullanmaktadır. Bk. Mehmet Kanar, *Farsça Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Say Yayınları, 2010), 1057.

³ Mehmet Öz, “Kerbela”, TDV İslam Ansiklopedisi, 25 (Ankara 2022), s. 274.

⁴ Günümüzde Şiiler için mâtem merasim ritüelleri, Muharrem ayının girişiyile başlamaktadır. Önemli bir merasim sayılan “Tasua” yani dokuzuncu gün törenleri, Aşura’dan bir önceki akşama tesadüf etmektedir. Bunun haricinde Şiiler, Muharrem ayının altıncı günü Hür bin Yezid, yedinci günü Hz. Hüseyin’in damadı Kasım, sekizinci gün oğlu Ali Ekber, dokuzuncu gün üvey biraderi Abbas ve onuncu gün de Hz. Hüseyin ve tüm öldürülenleri anmaktadırlar. Bk. Mustafa Öz, “Taziye”, TDV İslam Ansiklopedisi, 40, (Ankara 2011), s. 203-204.

⁵ Şiilerin Kerbela hadiselerini anmak ve matem törenlerini gerçekleştirmek için toplandıkları yerler, “Hüseyniyye” olarak isimlendirilmektedir. Günümüz İran ve Irak’ın birçok bölgesinde bulunan bu yapılar, varlıklı insanlar ve halkın yardımlarıyla bina edilmektedir. Bk. Mustafa Öz, “Hüseyniyye”, TDV İslam Ansiklopedisi, 19 (İstanbul 1999), s. 28.

⁶ Cevad Muhaddisi, *A’dan Z’ye Kerbela Ansiklopedisi*, çev., Metin Atam (İstanbul: Asr Yayınları, 2010), 152-153.

Muharrem (Aşura) mâtem merasim ritüellerinin neler olduğunu, nasıl ve nerelerde icra edildiğini ve de Osmanlı Devleti'nin bu merasimlere bakış açısını ortaya koyarak değerlendirilmek amacıyla hazırlanmıştır. Türkiye'de daha önce konuyla alakalı olarak yapılan bazı önemli çalışmalara ek olarak bu çalışmada, Osmanlı arşiv belgeleri ve kaynakları ile Farsça basından istifade edilecek, bu bağlamda daha önce bahsedilmeyen mühim hususlar üzerinde durulacaktır.

1. Kerbela Hadisesi ve Mâtemin Tarihsel Serüvenine Bakış

Kerbela'da Hz. Hüseyin ve taraftarlarının öldürülmesiyle başladığı düşünülen Müslümanlar arasındaki tefrika, daha sonra dünya Müslümanlarını Sünni ve Şii olarak iki büyük fırkaya ayırmıştı. Esasında bu tefrikanın çok daha önceden başladığını söylemek ise yanlış olmasa gerek. Zira Sünniler ve Şiiler bugün, Hz. Muhammed'in vefatından sonra hilafet makamına o dönemde kimin geçmesi gerektiği üzerine temel görüş ayrılıkları yaşamakta ve Hz. Muhammed'in sağlığında "Gadir-i Hum" olarak bilinen yerde olanları farklı yorumlamaktadır.⁷ Bu olaydan itibaren doğduğunu söyleyebileceğimiz Hz. Ali ve Ehlibeyt taraftarlığından kaynaklı siyasi ayrılığın Kerbela hadisesiyle derinleştiğini ve Müslümanları İslamiyet çatısı altında birleştirse de başta fihhi olmak üzere birçok konuda birbirinden farklı kıldığını söylemek yerinde olacaktır.

Kerbela olaylarına giden yoldaki sürecin taşları, cumhurun fikri yerine hilafette ilk defa veliahtlık sistemini teklif eden Muaviye'nin bu noktada oğlunu işaret etmesiyle döşenmeye başlamıştı. Emevi Hanedanı'nın kurucusu ve Halife Muaviye, kendisinden sonra oğlu Yezid'e biat edilmesi için ona yakınlık duyan Şamlılara gitmiş ve Şamlıların desteğini almıştı. Ancak bu biatin yeterli olmayacağını ve İslam'ın ilk başşehri Medine'deki Müslümanların da kendisine destek vermesini gerekli görmekteydi. Bu amaç doğrultusunda Hicri 56'da (Miladi 676) Medine'ye giden Muaviye, Hz. Hüseyin ve İbn Zübeyr'in biatlarını alamamış ama onların ilk etapta sessiz kalmasını sağlamayı başarmıştı. Bazı kaynaklar bu durumu, Muaviye'nin şiddete ve tehdide başvurarak gerçekleştirdiğini söylemektedir.⁸ Hz. Hüseyin'in hilafet makamına geçirilmek isteyen Yezid'e neden muhalefet ettiğine dair birçok yorum bulunsa da en temelde bu tayinin veraset sisteminde ve liyakat dışında yapılıyor olması düşüncesi, onun muhalefetine gerekçe gösterilecek en temel argümanlar arasında yer almaktadır.⁹ Diğer yandan Halife Muaviye'nin Şam valisiyken Halife Hz. Ali ile yaşadığı siyasi mücadele ve isyan hareketinin¹⁰ de duygusal olarak kendisini etkilemiş olması ve daha sonraki dönemde kardeşi Hz. Hasan'ın hilafeti Muaviye'ye devretmek zorunda kalmasının, bu durumun amillerinden olması muhtemeldir.

Hz. Hüseyin'in Yezid'e biat etmeme kararı, süreç içerisinde Yezid'le kendisini karşı karşıya getirecekti. Hz. Hüseyin taraftarlarıyla, Yezid'in halife olmaması için bir mücadeleye girişti.¹¹ Miladi 680 yılında gerçekleşen ve tarihe Kerbela Hadisesi yahut Kerbela Faciası / Katliamı olarak geçecek mücadelede Hz. Hüseyin ve taraftarları öldürüldü. O dönemde elli yedi yaşında olan Hz.

⁷ Mekke ile Medine arasında bulunan bir bölgenin adı olan Gadir-i Hum'da Hz. Muhammed'in veda hacı dönüşü konakladığı esnada, kendisine ayet nazil olmuştu. Burada Müslümanlara hitaben yaptığı konuşmada ölümünün yaklaştığını belirten Hz. Muhammed, Şii'lere göre Hz. Ali'yi, kendisinden sonra yerine geçecek kişi olarak tayin etmişti. Sünniler, burada yaşananları farklı yorumlarken Şii'lere göre ise bu emre uyulmadığından Hz. Ali'nin hilafetinin gasp edildiği yönünde olmaktadır. Bk. Ethem Ruhi Fiğlalı, "Gadir-i Hum", TDV İslam Ansiklopedisi, 13, (İstanbul 1996), s. 279.

⁸ Ünal Kılıç, "Kerbela Vakası (Tarihi Süreç)," *Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Tarih Bilimleri)* C. I., ed., Alim Yıldız ve Ali Aksu, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010), 16, 18.

⁹ Kılıç, a.g.m., 20.

¹⁰ Yusuf Sansarkan, "Hakem Olayı Özelinde Mezhebi Kaygının Tarih Aktarım ve Yorumuna Etkisi", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, 4/2 (2019): 323.

¹¹ Murat Sarıçık, "Kerbela Olayında El-Hurr B. Yezid ve Hz. Hüseyin'le Mücadelesi," *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1995): 136.

Hüseyin'in başı, gövdesinden ayrıldı.¹² Müslümanlar arasında yaşanan bu kanlı mücadele ve Hz. Hüseyin'in öldürülmesi, onun safında yer alan ve bu mücadelede onu haklı gören bir kitlenin de doğmasına yol açtı. Tarihsel bağlamda ve devlet düzeyinde bu kitlenin erken tarihteki önemli temsilcileri, Büveyhilerin iktidarında temayüz etti.¹³ 932-1062 tarihleri arasında İran ve Irak bölgesinde iktidarı ele geçiren Deylem asıllı bu hanedan, Şiiliği benimseyerek bu hususta bir tavır takındı.¹⁴ Bilhassa Bağdat bölgesinde Muharrem ayında halkın Hz. Hüseyin için yas tutması, esnafın dükkanlarını kapatması ve kadın ile erkeklerin bugünde yası temsilen siyah giyinmesi onlara telkin edildi.¹⁵ Büveyhiler dönemi İslam tarihinde, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin taraftarı ulemanın fikirlerini de rahatça söyleyebildikleri bir dönem oldu. Keza Aşura mâtemi, Gadir-i Hum'un bayram olarak kabul edilmesi, Şiilere özgü ezanın ortaya çıkması ve onlara özgü kutsal mekân ve kabirlerin ziyaret edilmesi gibi ritüeller de ilk defa bu dönemde görüldü.¹⁶ Şiiler bu dönemde Aşura günü; sokaklarda çadırlar kurarak kıldan mamul elbiseler giyip yüzleri siyaha boyanmış şekilde kendilerini dövüp yürüyüşler gerçekleştirdiler.¹⁷ Ayrıca Kerbela'da yaşanan hadiseleri etkili bir biçimde dile getirmek için ağıt türünden manzum mersiyeler kaleme aldılar.¹⁸ "Mezhebü'n-Nevh" tarzı olarak bilinen okuma biçimiyle merasime katılan insanları etkileyen bu mersiyeler; onların kendilerinden geçmelerini, üstlerindeki elbiselerini parçalayarak feryat etmelerini sağlamaktaydı.¹⁹

Büyük Selçukluların (1040-1157) Irak, İran, Suriye ve Anadolu'da kurduğu hâkimiyet²⁰ sırasında da Şiilerin Aşura merasimleri devam etti. Şiiler bu dönemde, minberlerde Kerbela hadisesini anlatıp o gün elbiselerini parçalayarak bu hadiseyi anmak için törenler gerçekleştirdi. Dönemin kaynakları, Sünni ulemanın da bu merasimlere katıldıklarını beyan etmektedir. Hanefi ve Şafi mezhebine mensup ulema, mersiyeler okuyarak Kerbela'yı andılar. Aşura günü ulema, bu hadiseyi gerçekleştirenleri lanetledi. Hatta Hanefi fikhını benimseyen bazı din adamlarının camilerde Aşura kıssasını okudukları ve yırtık kıyafetlerle mâtemi sembolize eder tarzda giyindikleri bilinmektedir.²¹

Büyük Selçuklular döneminde Şiilerin icra ettikleri mâtem merasimleri, her zaman tolerans çerçevesinde gerçekleşmemiştir. Sultan Alparslan zamanına denk gelen (1065) bir mâtem merasiminde büyük olaylar çıkmıştır. Dönemin Bağdat'ında yaşayan Şii esnaf, Aşura günü dükkanlarını kapatmış, evvelki yıllarda olduğu gibi kadınlar, Hz. Hüseyin için ağıt yakmak için toplanmışlardır. Yine o gün kalkan bir cenazenin namazı esnasında, Hz. Hüseyin için ağıtlar

¹² Mustafa Asım Köksal, *İslam Tarihi Hz. Hüseyin ve Kerbela Faciası*, (Ankara: Akçağ Basım Yayın Pazarlama A.Ş.,1979), 176, 178.

¹³ Şia'nın İsmailiye kolunu temsil eden Fatımiler, her ne kadar Büveyhiler'den önce bir devlet kursalar da On İki İmam Şiiliği'ne göre temellenen inanç sistemine göre bir devlet inşa etmemişlerdi. Diğer yandan Fatımiler, mâtem ritüellerinin uygulanması, sistematik hale gelmesi ve yaygınlaşmasında Büveyhiler gibi uygulamalarda bulunmadılar. Ancak Bağdat'ta Büveyhilerle başlayan mâtem merasimlerinin Fatımiler devrinde de özellikle Mısır'da icra edildiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Bk. Ahmet Güner, "Büveyhiler Devrinde Bağdat'ta Kerbela / Aşure, Gadir Humm ve Benzeri Şii Uygulamaları," C. I., ed., Alim Yıldız ve Ali Aksu, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010), 329.

¹⁴ Muharrem Akoğlu, "Büveyhiler'in Mezhebi Eğilimleri/Politikaları Üzerine," *Bilimname*, XVII/2 (2009): 124.

¹⁵ Erdoğan Merçil, "Büveyhiler" TDV İslam Ansiklopedisi, VI (İstanbul 1992), s. 496, 498.

¹⁶ Harun Yıldız ve Ferhat Maden, "Büveyhiler Dönemi Şii Düşünürleri," *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10/2 (2017): 270; Büveyhi ailesi, Şiiliğe bağlıydı ve Hz. Ali'nin türbesinin onarılması ile Hz. Hüseyin'in türbesinin yaptırılması gibi faaliyetler dönemin önemli icraatları arasındaydı. Bk. Hassan Mneymneh, *Büveyhiler Devleti Tarihi*, çev., Tarık Akarsu (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 237.

¹⁷ Güner, a.g.m., 330.

¹⁸ Hatice Geçkin, "Büveyhiler Döneminde Bağdat'ta Şiilik", (yüksek lisans tezi, Hitit Üniversitesi, 2016), 51.

¹⁹ Güner, a.g.m., 334.

²⁰ Faruk Sümer, "Selçuklular", TDV İslam Ansiklopedisi, 36 (İstanbul 2009), s. 371.

²¹ Adem Arıkan, "Büyük Selçuklular Döneminde Şia", (doktora tezi, İstanbul Üniversitesi 2010), 200.

yakılmıştır. Halifenin tüm bunları engelleme yollu teşebbüsleri ve bu uygulamaların bidat olduğunu beyan etmesi ise halkın tepkisine yol açmıştır. Sünniler ve Şiiileri karşı karşıya getiren bu hadiseler askerler müdahale etmiş, bu tarz törenleri icra edenlerle başta halife olmak üzere sahabeye küfredenlerin lanetlendiği bir buyruk yayımlanmıştır.²²

Şiilik tarihi ve mâtem merasimleri açısından Safeviler'in İran'da iktidara gelmesi, günümüze kadar uzanan önemli bir sürecin başlangıcı sayılır. Kızılbaşlar olarak da nitelenen Safeviler ve mensuplarının ortaya çıkışı, İran'ın Erdebil şehrinde Safeviyye tarikatını kuran Şeyh Safiyüddin Erdebili ile başlamaktadır.²³ Şah I. İsmail'in iktidara gelmesiyle (1501) birlikte de İran'da şeyhlikten şahlığa geçiş yapan bir devlet düzeni kurulur. Şah İsmail'le beraber Safeviler, bugünkü İran toprakları başta olmak üzere geniş bir coğrafyada Şiiliği hâkim kılıp devletin resmî dini / mezhebi haline getirirler. Bu dönemden itibaren devlet, on iki imam Şiiliğini benimser.²⁴ Şah İsmail bunu yaparken nesebini, on iki imamların yedincisi Musa El-Kazım'a dayandırarak iktidarına dini bir hüviyet kazandırır.²⁵ Şah İsmail'in düzeninin ilk yıllarında Safevi taraftarları, sokaklarda dolaşarak Hz. Ali'den önceki üç halifeye, onun düşmanlarına ve Sünnilere lanet okuyarak ona destek verirler.²⁶ Nitekim Şah İsmail de toprakları dahilinde yaşayan Müslümanların Şii akaidini benimsemeleri ve ona destek vermeleri için zor kullanmaktan kaçınmaz. O dönemde ona taraftar olmayan birçok insan katledilir ve yahut İran'dan kaçarak Özbeklere sığınır.²⁷

Safeviler döneminde İran'da mâtem merasimleri, Sünni geleneği kırmak için bir araç haline dönüşür ve artık merasimler kalıplaşarak, geleneksel bir yapıya bürünür. Bu merasimler, İran coğrafyasında meddahlığın doğuşunu da beraberinde getirmiştir. Dönemin batılı seyyahları Safeviler döneminde çarşılarda, kahvehanelerde ehlibeyti metheden şiirlerin okunduğundan ve hikayelerin anlatıldığından bahsetmektedir. Camilerde minbere çıkan imamlar, Hz. Hüseyin'in öldürülmesini anlatan duygusal şiirler okurlarken cemaat ağlayarak ve göğüslerine vurarak yüksek seslerle kendisine mukabele eder. Merasimlerin sonunda cemaat, Hz. Ali'den önceki üç halifeye de lanetler okur.²⁸ Yine aynı dönemde Aşura merasiminin yapıldığı İsfahan'da da ahali, siyahlara bürünüp sokaklara çıkmış ve ellerindeki sopalarla birbirlerine vurup Hz. Hüseyin için yas tutmuşlardır.²⁹

Safevi dönemindeki mâtem merasimleri açısından en dikkat çekici durumlardan bir tanesi, "Ravzahani Nazırlığı" adı altında bir müessesinin teşkil edilmiş olmasıdır. Kerbela hadiselerini duygusal bir boyuta bürüyüp anlatan ravzahanların, Safevi Şahı Abbas döneminde Avrupa'ya giderek Hz. İsa için tertip edilen yas törenlerini izledikleri ve bu uygulamalardan feyz alıp sokaklarda şiirler eşliğinde halkı yürüttükleri ifade edilmektedir.³⁰

²² Arıkan, a.g.t., 202.

²³ Sadullah Gülten, *Osmanlı-Safevi Kışkırcısında Kızılbaşlar: Açılın Kapılar Şaha Gidelim*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2022), 23.

²⁴ Laurence Louer, *Sünniler ve Şiiiler: Bir İhtilafın Siyasi Tarihi*, çev., Barış Özkul İstanbul: İletişim Yayınları, 2022), 46.

²⁵ Gülten, a.g.e.,43; Gülay Karadağ Çınar, "Safevi Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri," *İran Çalışmaları Dergisi* 1/1 (2017): 22.

²⁶ Osmanlı-İran ilişkileri açısından bu durum, yüzyıllarca sorun teşkil etmişti. Safeviler ve Osmanlılar arasında 1555 yılında imzalanan Amasya Antlaşması sırasında bir mektupla Osmanlı Devleti, Hz. Ali dışındaki üç halifeye saygı gösterilmesini istemişti. Bk. İlhan Şahin ve Feridun Emecen, "Amasya Antlaşması", TDV İslam Ansiklopedisi, III (İstanbul 1991), s. 4. Keza benzer bir durum Afşarlı Nadir Şah ve Kaçar Şahı Feth Ali'nin idaresindeki İran ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan 1746 Kerden ve 1823 Erzurum antlaşmalarında da yaşanmıştı. Bk. BOA, A. { DVNS.NMH.d, 3/55; Mehmed Esad Efendi, *Vakanüvis Esad Efendi Tarihi Bahir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleriyle 1237-1421/1821-1826*, haz., Ziya Yılmaz, (İstanbul: OSAV, 2000), 233.

²⁷ Roger Savory, *Safeviler Devrinde İran*, çev., Özgür Kolçak, (İstanbul: Bilge-Kültür Sanat Yayınları, 2021), 30, 31.

²⁸ Adem Yılmaz, "İmam Hüseyin'in Yasçıları: Gelenekten Günümüze İran'daki Şii Matem Merasimlerinde Meddahlar," *İran Çalışmaları Dergisi* 5/2 (2021): 311.

²⁹ Yılmaz, a.g.m., 312.

³⁰ Yılmaz, a.g.m., 312.

Safevi topraklarını XVII. yüzyılda ziyaret eden ve Tebriz'e yaptığı seyahat Aşura merasimlerine rastlayan Evliya Çelebi de İranlı Şiilerin mâtem ritüellerini ayrıntılarıyla anlatmaktadır:

“ ... Her sene Muharrem ayının onuncu günü Aşura günü olunca bu Çevgan Meydanı'na bütün ileri gelenler, büyükler ve küçükler herkes çadırları ve ağırlıklarıyla çıkıp konaklarlar. Üç gün üç gece çok güzel sohbetler edip Kerbela çölü şehitlerinin ruhları için nice yüz bin kazan aşura pişirip zengin ve fakir, seçkin ve sıradan herkese dağıtıp sevabını Kerbela şehitlerine hibe ederler ki Yezid elinde Aşura gününde şehit olmuşlardır diye o gün bu alanda şükür şerbetleri dağıtılp sakalar billur, nefes, moran, çam ve kristal taslar içinde Yemen akiki firuze renkli taslara koyup üzerine kırbalardan şerbetler ve tatlı sular ekleyerek susayanlara ab-ı hayatlar dağıtırken içerler bu mısra'ı mırıldanırlar: Hüseyin-i Kerbela aşkına sahha der. Bazısı Rableri de onlara gayet temiz bir şarab içirmiştir (İnsan, 21) der, bazıları ... afiyetle yiyin (Nisa, 4) der.

Ve nice ileri gelenler bugünde boynuna kırbasını takıp utanma ve çekinmeyi terk ederek Hüseyin ruhu için su dağıtırlar. Ama büyük seyirlik elbette Tebriz hanı bu düzlükte süslü çadırını ve otağını kurup bütün Tebriz ileri gelenleri diz dize sıkışık bir halde oturup Maktelü'l- Hüseyin'i, Anadolu'da kürsü üzerinde Mevlud-i Nebi okur gibi okurlar. Bütün ehl-i beyt muhibleri boyunlarını büküp huşu ile dinleyicilerden olup ciğer yakıcı ah çekerek dinlerler ta ki Mazlum Hazret-i İmam Hüseyin'i zalim ve mel'un Şimir böyle şehid etti deyince hemen Maktelü'l-Hüseyin okuyanın ardındaki perde ardından başı ve gövdesi başka bir beyaz teni meydana getirip kanları akararak çadır meydanına bırakırlar. Diğer imamın çocukları şeklinde susuz vefat etmiş pak masum cesedlerini meydana getirdiklerinde azametullah halktan bir gürültü, feryad u figan kopup herkes bir vecd ile haleti el vurup kendilerinden geçerler.

Bu mahalde nice yüz Selmani berberler, aşıklar ve sadıklar içine girip ellerinde usturalar ile o gün Hüseyin aşkına kan akıtmak isteyen kimselerin göğüslerine ve kollarına Hüseyin aşkı diye o kadar şerha çekip kanlar akıtırlar kim yemyeşil zemin kanlara bulanıp lalezar olur. Nice bin aşıklar kellesi üzerine yaralar açarlar ve pazularına Hasani, Hüseyini ve Ukayli yaraları yakıp kollarına Hüseyin aşkına nallar kesip kanlar akıtırlar. Daha sonra o İmam Hüseyin vücudu şeklini meydandan kaldırıp yüz bin ağıtlar, tevhid ve zikirlerle Maktelü'l-Hüseyin'i tamam edip aşuralar yenip üç gün üç gece can sohbetleri olur... ”³¹

İran'da Safevilerden sonra iktidara gelen Avşarlar (1736-1804) ve Zendlerle (1751-1794) beraber Kaçarlar da mâtem merasimlerini devam ettirmişlerdir. Özellikle Kaçarlar dönemi (1796-1925), bu merasimlerin kökleşerek gelenek haline geldiği bir devredir. Ritüelleşen merasim geleneklerinin yanında bu dönem, “Hüseyniyye” adını alan, Aşura törenlerinin icrası için devasa yapıların da inşa edildiği bir özellik gösterir. İran'da 1840'lı yıllardan itibaren başlayan hüseyniyyelerin inşasının Kaçar Şahı Nasırüddin'in iktidarında (1848-1896) farklı bir boyuta evrildiği görülmektedir. Nasırüddin Şah, İngiltere seyahati sırasında konser için bulunduğu Albert Hall'den çok etkilenmiş ve İran'a dönüşünde Gülistan Sarayı'nın güneybatısında o yapının mimarisinden etkilenerek 1870 yılında İran'ın en büyük hüseyniyyesini yaptırmıştır. Bu

³¹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, haz., Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 293-294.

hüseyniyye, çok uzun yıllar Muharrem ayında gerek devlet erkanını gerekse de yabancı misafirleri mâtem merasimlerinde ağırlamıştır.³²

2. Mâtem Ayı Muharremde Osmanlı'nın İranlıları

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde İran ve Osmanlı devletleri arasında yaşanan sınır problemleri, 1820-1823 Osmanlı-İran Savaşı'nın ardından bir müddet devam etse de iki devlet arasında 1847 yılında imzalanan II. Erzurum Antlaşması'ndan sonra ilişkilerde sorunlara yapıcı çözümler getirebilecek adımlar atılmaya başlanmıştır. Başta ticaret olmak üzere iki devletin tebaasının yaşadığı problemler, büyük oranda çözüme kavuşturulmuştur.³³ İranlılar, normalleşen ilişkilerin getirmiş olduğu olumlu havayı değerlendirerek Osmanlı topraklarına göç etmeye başladı. Bu duruma etki eden faktörler arasında İranlı muhaliflerin ve meşrutiyet taraftarlarının baskıdan kurtulmak amacıyla yerleşmeye müsait bir devlet bulma arayışları da bulunmaktaydı. Sultan Abdülaziz döneminin sonu ve Sultan II. Abdülhamid döneminin ortalarını kapsayan resmi bir nüfus istatistiğine göre Osmanlı topraklarında 18.100 İranlı ikamet etmekteydi.³⁴ Bu sayı, resmi olmayan rakamlarla beraber ise 100.000 kişiyi bulmaktaydı.³⁵ Yoğunluğu İstanbul olmak üzere bu dönemde İranlılar: İzmir, Eskişehir, Ankara, Balıkesir, Adana, Şam, Halep, Samsun, Trabzon, Erzurum, Doğu Beyazıt, Van, Beyrut, Antep, Maraş, Antalya, Urfa, Adapazarı, Konya ve Mersin gibi şehirlerde yaşamaktaydılar.³⁶

Artan İranlı nüfusun Osmanlı topraklarında yürüttüğü ticaret, yayın ve eğitim faaliyetlerinin dışında dini vecibelerini yerine getirmek için yürüttükleri faaliyetler de bulunmaktaydı. Kaçarlar döneminde İran'da yaşayan Şiiilerin mâtem merasimlerini gerçekleştirmeleri için yapılan hüseyniyyeler, onlar için özel dini ritüellerini Osmanlı topraklarında da yerine getirmek için inşa etmeye çalıştıkları mekanlar arasında yer almaktaydı. Osmanlı topraklarında ve bilhassa kalabalık olarak İstanbul'da yaşayan İranlı Şiiiler, bu konuda devlet nezdinde girişimlerde bulundular. Konunun ilk defa ele alındığı mühim bir çalışmada bu girişim, detaylarıyla anlatılmaktadır. İlgili çalışmaya göre İstanbul'da yaşayan İranlılar, mâtem merasimlerini daha nezih ve temiz bir ortamda yapabilmek için 1880 yılında İstanbul'da Farsça olarak neşrettikleri Ahter Gazetesi'nde bu niyetlerini beyan etmişlerdir.³⁷ İranlılar, dönemin İran İstanbul Sefiri Mirza Muhsin Han'ın aracılığıyla taleplerine resmiyet kazandırmak için de uğraş vermişlerdir. Muhsin Han, İranlıların mâtem merasimlerini yapabilecekleri bir "Tekye-i Hüseyniyye" inşasının gerektiğini söyleyerek bununla ilgili bir komisyon teşkil edilmesini ve inşa masrafları için sandık kurulmasını İranlılarla kararlaştırmıştır.³⁸ İstanbul İran Sefiri Muhsin Han'ın bu konuda attığı adım çok geçmeden hayata geçmiş ve İstanbul'da yaşayan İranlı Şiiiler, Tekye-i Hüseyniyye inşası için bir komisyon teşkil ederek masraflar için para toplamıştır. İstanbul'da İranlıların tekye inşası için attığı adımın yapılan çalışmada akim kaldığı belirtilmekte ve hüseyniyyenin tesisinin gerçekleştirilemediği ifade

³²Öz, a.g.m., 29.

³³ Sabri Ateş, *Osmanlı-İran Sınır Bölgeleri: Bir Sınır Yapmak 1843-1914* (İstanbul: Küre Yayınları, 2020), 177-178; İbrahim Aykun, "Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması," (doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 1995), 242-244.

³⁴ Han Melik Sasani, *Yadbudha-yı Sefaret-i İstanbul* (Tahran: Çaphane-i Firdovsi, 1335), 98.

³⁵ Serhan Afacan, "İranlıktan Osmanlı'ya: Sultan II. Abdülhamid Devrinde Bir Vatandaşlık Değişirme Sergüzeşti," *Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi*, ed., Fahrettin Gün ve Halil İbrahim Erbay, (İstanbul: TBMM Milli Saraylar Yayınları, 2017), 667.

³⁶ Han Melik Sasani, *Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir: Han Melik Sasani*, çev., Hakkı Uygur, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2006), 77-78.

³⁷ Güllü Yıldız, "II. Abdülhamid Dönemi İstanbul'unda Şii Kimliği ve Hüseyniye İnşa Girişimi," *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* VII/I (2021): 137.

³⁸ Yıldız, a.g.m., 138.

edilmektedir.³⁹ Keza benzer teşebbüslerin daha sonraki dönemlerde de yapıldığı görülmektedir. Samsun'da yaşayan İranlı cemaat, kendi imkanlarıyla İstanbul'dakinin aksine bir hüseyniyye inşa etmeyi başarmıştır.⁴⁰ Osmanlı Devleti tarafından izinli olarak inşa edilmeyen bu yapının, İranlılar tarafından merasimler için kullandığı belirtilmektedir.⁴¹

İstanbul'daki İranlıların hüseyniyye açma teşebbüsü olumsuz sonuçlansa da onlar mâtem merasimlerini kapalı yahut açık mekanlarda yapmayı sürdürmüşlerdir. *Ahter Gazetesi*, 1896 yılının Muharrem ayında çıkan sayısında merasimlerini Valide Han, Nasuh Ağa, Vezir Hanı ve Yıldız Hanı'nda yapan İranlılardan söz etmektedir. İranlıların bu anlamda mekânsal olarak genellikle ticaret yaptıkları hanları ve ikamet ettikleri bölgeleri tercih ettikleri görülmektedir.⁴²

Mâtem merasimlerini belirli ritüeller ekseninde yapan İranlıların en yaygın uygulamaları kortej eşlinde yürürken göğse vurma yani sinezeni (سینه زنی), tıraşlanmış başa vurma yani kamazeni (قمه زنی) ve zincirle sırtı döğme yani zencirzenidir. (زنجیر زنی)⁴³ Bu uygulamalar haricinde Şiiler, Hz. Hüseyin'in öldürülmesini duygusal olarak anlatan şiirlerin okunması sırasında göz yaşı dökerek bir başka ritüel daha oluşturmuşlardır. Maktel-i Hüseyin türü olarak edebiyatta yeri olan mersiye tarzındaki bu şiirler, Klasik Türk Edebiyatı'nda da ayrı bir öneme sahiptir.⁴⁴ İranlıların bu ritüelleri haricinde Osmanlı'da mâtem günlerini ekmek kapısı olarak gören bir zümre de mevcuttur. Goygoycular olarak bilinen dilenciler; mâtem günlerinde mersiye, kaside ve ilahi türünden şiirler okuyarak dilenmektedirler. Muharrem ayının başlamasıyla sekiz ila on gün devam eden goygoycuların faaliyetleri, İstanbul'a özgüdür. İstanbul halkı bu günlerde goygoycuların mahalle ve sokaklarına geleceklerini bildiklerinden onların torbalarına koyacakları malzemeleri hazır ederek bu geleneği uzun süre yaşatmışlardır.⁴⁵ Osmanlı Devleti'nde yaşayan İranlıların muharrem ayı etkinliklerini anlatan anılar, gazeteler ve arşiv belgeleri bulunmaktadır. Bu grup içerisinde yer alan anılar, merasimlerle ilgili önemli detaylar vermektedir. Sultan II. Abdülhamid döneminde, 1893 yılında İstanbul İngiliz Sefareti'nde görevli oğlunu görmek için geldiği İstanbul'da İranlıların muharrem merasimlerine tanık olan Georgina Max Müller, gözlemlerini kaleme aldığı anılarında merasimle ilgili ayrıntılı malumat vermektedir:

³⁹ Yıldız, a.g.m., 139.

⁴⁰ İranlılar, Karadeniz bölgesinde yoğun ticari faaliyet yürütmeleri dolayısıyla bölgede önemli bir nüfusa sahipti. Bu durum, İran diplomatik misyonunun bölgeye gelişine ve bir İran konsoloslugu tesis etmesine kadar vardı. Bu sayede taleplerini ve sorunlarını daha rahat bir şekilde dile getirip çözüme şansını elde eden İranlılar, "Acem Tekkesi" olarak bilinen hüseyniyye inşa etme girişiminde bulundular. İnşa girişimi için ilk izin talebinin 1890 yılında yapıldığının görüldüğü Samsun'daki hüseyniyyenin, Osmanlı Devleti'nin talebi reddetmesine rağmen yapılarak faaliyet yürüttüğü bilinmektedir. Tekkenin 1893 yılında açılması ve binanın sonraki durumuyla alakalı olarak bk. Osman Köse, "19. Yüzyılda Samsun'da İran Misyonu: Tüccarlar, Konsolosluk ve Hüseyniyye (Acem) Tekkesi," *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik-Samsun*, C. I., ed., Osman Köse (Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 174-175.

⁴¹ Yıldız, a.g.m., 140.

⁴² *Ahter Gazetesi*, 4 Muharrem 1314, s. 5; *Ahter Gazetesi*, Sal-ı Çeharom, s.11; İranlı tüccarların yoğun olarak bulunduğu Mahmud Paşa yakınındaki Yıldız Hanı'nda yapılacak merasimler için Osmanlı Devleti'nin çadır gönderdiği görülmektedir. Bk. BOA, HR. MKT, 708/78-2.

⁴³ Yıldız, a.g.m., 134; Fatih Topaloğlu, "Şia'da Kerbela Mateminin Ortaya Çıkışı ve Eski İran Kültürüyle İlişkisi," *Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Tarih Bilimleri)* C. I., ed., Alim Yıldız ve Ali Aksu, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010), 508; Metin And, *Ritüelden Dırama: Kerbela-Muharrem-Taziye* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 44.

⁴⁴ Müslüm Yılmaz, "Klasik Türk Edebiyatında Kerbela Hadisesi" (doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016), 384; Bünyamin Çağlayan, "Kerbela Mersiyeleri" (doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 1997), 33; Şadi Meddah, *Maktel-i Hüseyin: Kerbela Hadisesi (Giriş-Metin-Tıpkıbasım)*, haz., Erdoğan Erbay ve Selahattin Tozlu, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 27-36.

⁴⁵ Hayrettin İvgin, "Kerbela Olayı İle Hz. Hüseyin Katliamının Halk Geleneğine Yansıyan Bir Oluşumu: Dilenci Goygoycular," *Kerbela ve Hz. Hüseyin Sempozyum Bildirileri*, haz., Gülağ Öz, (Ankara: Hüseyin Gazi Kültür ve Sanat Vakfı, 2016), 280, 284.

“ ... Hasan-Hüseyin için tertip edilen merasim gününde gördüğümüz şeyler ve her sene Muharrem ayının ilk on gününde görülebilen şeyler, inanılması o kadar imkansız ki insan tarif etmekten adeta korkuyor. Mamañih Türklerin lehine olarak şunu da açıklamam lazım Türklerin doğrudan doğruya bu gösteri ile hiç alakaları yoktur. Bilakis onlar buna karşıdırlar. Fakat padişah bunu yasaklamaya taraftar değil zira kendisine müsamahasız denilmesinden çekiniyor. Ayin, esas itibariyle İranlılara aittir.

... Akşam üzerine doğru bütün etrafı evler, dükkanlar ve ağaçlarla çevrilmiş geniş bir meydanlığın bulunduğu bir hana gittik. İçerde büyük bir kalabalık vardı. Karanlık basınca evlerin yanan ışıkları ile beraber Şehrayin de başladı.

... Duyulan müzik sesi ile beraber merasime iştirak eden binden fazla erkek ve oğlan çocukları büyük bir intizam içinde içeriye girmeye başladılar. Alayın en önünde beyazlar giymiş küçük çocuklar gidiyordu. Bazıları ise büyüklerin yularından tuttıkları atlara bindirilmişti. Bu adamlar mütemadiyen şiirler söylüyor, çeşitli hareketler yapıyor ve ağlıyorlardı. Bunların arkasında yine beyazlar giymiş, ellerinde kalın demir zincirler ve kılıçlar bulunan üç ayrı grup hep bir ağızdan bir tempo halinde Vah Hasan, Vah Hüseyin avazeleri ile içeriye girdi. En önde giden ilk grupta bulunan erkekler, çıplak göğüslerini evvela sağ sonra sol elleri ile yumrukluyorlardı. İkinci grubu teşkil edenler ellerinde tuttıkları kalın zincirleri gayet ahenkli ritmik hareketlerle dans eder gibi bir yandan öbür yana savuruyorlardı. Üçüncü ve son grup ise, yüz yüze dönmüş, iki uzun sıra halinde kenar kenar ilerliyorlardı. Her adam yanındakinin kuşağına sol eli ile yapışmış, sağ elinde tuttuğu kılıcı diğerleri ile birlikte başının üstünde sallıyordu. Bu yüz yüze dönmüş iki sıranın arasında dolaşan diğer adamlar Hasan-Hüseyin hikayelerini anlatıyorlardı. Bütün alay yavaş yavaş bu şekilde hanın etrafında dolandıktan sonra girmiş oldukları kapıdan çıkıp gitti.

... Bir müddet sonra müzik sesi tekrar duyuldu. Bu sefer daha yüksek ve daha yırtıcı idi. Alay, bu donuk gaz yağı ışıkları altında içeriye girerken etrafımızda bulunan insanlarda büyük ve gittikçe de artan bir heyecan ve huzursuzluk görülmeye başladı. Çocuklar yine aynı şekilde geçtiler. Bu sefer, arkalarından beyaz bir at geliyordu. Üstünde Hasan ve Hüseyin'in ruhlarını sembolize eden iki beyaz güvercin oturtulmuştu. Vah Hasan Vah Hüseyin avazeleri her an perde perde yükseliyor ve kuvvetleniyordu. Seyircilerden bazıları da bağırmalara iştirak ediyordu. İlk grup çıplak göğüslerine mütemadiyen muntazam aralıklarla o kadar şiddetli yumruk indiriyorlardı ki sanki granit bloklar üstüne balyozla vuruyorlarmış gibi müthiş bir ses çıkıyordu. İkinci grup ise, başlarının üstünde çevirdikleri zincirleri şimdi çıplak olan sırtlarına, büyük bir şiddetle indiriyorlardı. Yırtılan etlerden etrafa kanlar fişkiriyordu. Nihayet hepsinin en korkuncu olan sonuncu grup içeriye girdi. Bunlar ellerinde tuttıkları kılıçlarla kıyasıya kendilerini yaralıyorlardı. Bilhassa başlarında derin yaralar açıyorlardı. Yaralar o kadar büyük ve derin idi ki insan bu fişkiran kanlardan korunmak için geri çekilmek mecburiyetinde kalıyordu. Çok geçmeden giymiş oldukları beyaz gömlekler kıpkırmızı kesilmişti. Başlarında ise sanki birer kırmızı fes varmış gibi görünüyordu. Ve kaldırımlardan kan akıyordu. Bütün bunlara rağmen, bu insanlar sanki bir geçit resmine iştirak ediyorlarmış gibi yürümeye devam ediyorlardı. Mecalsiz düştükleri için, merasime devam edemeyip gruptan ayrılan pek az kimse vardı. Bir adam orada gözlerimizin önünde yığılarak öldü... ”⁴⁶

⁴⁶ Max Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, çev., Afife Buğra (İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1978), 137-140.

Müller'in gözlemleri, klasik bir mâtem ritüeli olsa da onun gözünde korkutucu ve vahşeti andıran bir yapıya sahiptir. Zira böyle bir ritüele çok da aşına olmadıkları varsayılsa gayrimüslimlerin bu şekilde düşünmeleri, çok da yadırganacak bir durum değildir. Osmanlı'nın son döneminde İran İstanbul Sefaret Müsteşarı olarak görev yapan Han Melik Sasani de başa kama vurma ritüelini Amerikalıların, kafa kırma olayı olarak tanımladığını aktarmaktadır.⁴⁷ Sasani kaleme aldığı anılarında, İstanbul'da yapılan mâtem merasimlerini de aktarmaktadır. İstanbul'da yaşayan İranlıların Muharrem ayının girişiyiyle beraber Valide Han'da toplandıklarını, ravza okuduklarını ve bir yandan da zincirci grupların bayrak ve meşalelerle yürüdüklerini söylemektedir. 10 Muharrem gecesinde İranlılar, güneşin batışıyla beraber kefen giyerek başlarına kama ile vurmaktadır.⁴⁸ Sasani, kama vurma olayının Osmanlı Devleti tarafından hoş karşılanmadığını ve bunun engellenmesi için girişimlerde bulunulduğunu da aktarmaktadır.⁴⁹

1886-1889 yılları arasında yaptığı seyahatte İstanbul'u ziyaret eden İranlı Hacı Muhammed Ali Pirzade de İstanbul'da yaşayan İranlıların Muharrem merasimlerinden bahsetmektedir. Pirzade, Muharrem ayında İstanbul'da mâtem merasimleri için toplanan İranlıların hanlarda ritüellerini gerçekleştirdiklerinden söz etmektedir. Aşura günü ravzahani icrasıyla başlayan törenlerde binden fazla insanın toplandığını belirtmektedir. Toplanan insanlar arasında İran Azerbaycan'ı başta olmak üzere İran'ın diğer bölgelerinden Şiilerle, Tiflis, Karabağ, Gence ve Şirvanlılar yer almaktadır. Kamalarla başlarına vuran bu insanlar, beyaz elbiseler içerisinde "Yâ Hüseyin! Yâ Hüseyin!" nidalarıyla sokaklarda, pazarlarda ve kervansaraylarda yas tutmaktadır. Pirzade, kadın ve erkek toplanan kalabalığın huşu içerisinde ve ihlasla merasim icra ettiğini dile getirmektedir.⁵⁰

İranlıların İstanbul'da mâtem merasimlerini ne şekilde icra ettikleriyle alakalı Osmanlı basınında da malumat yer almaktadır. Osmanlı basını, İranlı tüccarların yoğun olarak faaliyet yürüttüğü hanlarda bu merasimlerin icra edildiğinden bahsetmektedir. Valide Han, bu merasimlerin icrasında merkez konumundadır.⁵¹ Deste denilen gruplar halinde bölgedeki hanlardan birleşerek Valide Han'a gelen İranlılar, burada toplanarak yas tutmuşlardır. Osmanlı basını, merasim sonunda İranlıların, Osmanlı padişahı için de güzel dualar ve temennilerde bulunduğu dikkat çekmektedir.⁵² Keza benzer uygulamaların, Tahran'da yapılan resmi merasimlerde de yapıldığının Osmanlı Tahran Sefareti tarafından bildirildiği görülmektedir.⁵³ Yine Osmanlı matbuatında önemli bir yere sahip olan ve İstanbul'daki İranlılar tarafından tesis edilip neşredilen Farsça Ahter Gazetesi'nde de⁵⁴ merasimlerle alakalı haberler yapılmıştır. İstanbul'daki İranlı tüccarların ve esnafın merasimlere katıldıklarının belirtildiği haberlerde, sinezenlerin ve ravzahanların da merasimlerdeki icralarından bahsedilmektedir. Osmanlı padişahına da duaların edildiği merasim sırasında dikkat çekici hususlardan bir tanesi de Osmanlı

⁴⁷ Uygur, a.g.e., 87.

⁴⁸ Erika Glassen, "Muharram-Ceremonies ('Azâdârî) in Istanbul at the end of the XIXth and the Beginning of the XXth Century," *Les Iraniens d'Istanbul*, haz., T. Zarcone ve Zarinabf-Shahr (Tehran-İstanbul: Institut Francais de Recherches en Iran-Institut Francais D'Etudes Anatoliennes, 1993), 114.

⁴⁹ Uygur, a.g.e., 85-88.

⁵⁰ Hacı Muhammed Ali Pirzade, *Sefername-i Hacı Pirzade ez London ta Esfehân Cild-i Dovvom* (Tahran: Danişgah-ı Tahran, 1343), 114.

⁵¹ İranlı tüccarlar, ticari faaliyetlerini yoğun olarak Valide Han'da sürdürmekteydiler. Bu sebeple mâtem merasimlerini mekânsal olarak gerçekleştirdiği en önemli merkez, Valide Han'dı. Bk. Yusuf Ünal, "More than Mere Polemic: The Adventure of the Risalah-i Husniyah in the Safavid, Ottoman and Indian Lands", (yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2016), 91.

⁵² Filiz Dıgıroğlu, "Sultan'ın Ecnebileri: Dersaadet'in Acemleri," *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi*, haz., Fahrettin Gün vd. (İstanbul: TBMM Milli Saraylar Yayınları, 2018), 959.

⁵³ BOA, Y.A.HUS, 160/44; BOA, Y.A.HUS, 163/64.

⁵⁴ Güllü Yıldız, "İstanbul'da Bir Acem Matbaası: Kitapçı Tahir ve Ahter," *Osmanlı Araştırmaları L* (2017): 175-176.

zaptiyesinin merasim sırasında güvenlik tedbiri almak için orada bulunduğu bahsedilmesidir.⁵⁵ 1880 ve 1896 yılında yapılan geniş katımlı merasimler de yine Ahter Gazetesi'nin sayfalarında detaylarıyla yer bulmuştur. Başta Valide Han olmak üzere Yıldız, Nasuh Ağa ve Vezir Han gibi hanlarda icra edilen merasimlere, dönemin İstanbul İran Sefiri ile Sefaret Birinci Naibi Mirza Bakır Han da iştirak etmiştir. İstanbul'daki İranlı diplomatlar haricinde mâtem merasimlerine katılanlar arasında yabancı elçilik görevlileri de bulunmaktadır. Kefenlerin giyildiği, ravzahanların mersiyeler okuduğu bu merasime, İstanbul İran Okulu'nun (Debistan-ı İraniyan-ı İstanbul) öğrencileri de katılmıştır. Öğrenciler, merasimler esnasında siyah mâtem sancakları taşımışlardır.⁵⁶

Osmanlı topraklarında yaşayan İranlıların Aşura mâtem merasimlerinin geniş katımlı olarak yapıldığı ilk dönem, Sultan II. Abdülhamid'in iktidarına tesadüf etmektedir. Dolayısıyla konuyla alakalı Osmanlı arşiv belgelerinin yoğunluğu, Sultan II. Abdülhamid'in saltanat yıllarını kapsamaktadır. Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı'da yaşayan İranlı Şiiilerin faaliyetlerini çok tasvip etmese de kontrollü olarak yürütülmesini ve denetlenmesini istemektedir.⁵⁷ Onun açısından bunun en büyük sebeplerinden bir tanesi, Şiiiliğin yayılabileceği endişesidir.⁵⁸ Bu endişenin de etkisiyle Osmanlı topraklarında yaşayan İranlı Şiiilerin dini merasimleri, devlet tarafından asayiş bağlamında değerlendirilmiştir. Özellikle İstanbul Valide Han'da icra edilen Aşura törenleri, devletin kolluk kuvvetlerinin güvenlik tedbirleri altında icra edilmeye çalışılmıştır.⁵⁹ Devlet, bu törenlerde yaşanabilecek taşkınlıkların, toplumun diğer gruplarına cesaret verebileceğinden endişe duyarak gerekli tüm önlemleri alma ihtiyacı hissetmiştir.⁶⁰ Bunun yanı sıra İstanbul'da yaşayan İranlılar, devlet bürokrasisi ve yabancı misyon şeflerinin katıldıkları mâtem törenlerini, mensupları için talepte bulunulacak özel günler olarak da görmüşlerdir. Çeşitli suçlardan tutuklu yahut hüküm giymiş İranlıların bu merasimler vesile kılınarak devlet tarafından tahliyesinin istenmesi, İranlıların mutat hale getirdiği davranış biçimleri arasındadır.⁶¹

⁵⁵ *Ahter Gazetesi*, 12 Muharrem 1311, s. 17.

⁵⁶ *Ahter Gazetesi*, 13 Muharrem 1298, s. 11; *Ahter Gazetesi*, 11 Muharrem 1314, s. 17-18.

⁵⁷ Bağdat ve Basra gibi Osmanlı vilayetlerinde kalabalık bir nüfusu teşkil eden Şiiiler, 1880'li yıllardan itibaren Osmanlı Devleti'nin dikkatini üzerinde tuttuğu gruplar arasında yer almıştır. Bu coğrafyalarda Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü politikanın, Şiiilerin dışlanmasıyla ziyade onların İran'a meyletmelerini engelleyecek nitelikte yürütülmeye çalışıldığı söylenebilir. Diğer yandan İran'la gerginliği artırabilecek her hamlenin, Şii nüfusun yoğun yaşadığı Irak coğrafyasındaki vilayetlerde yansıması olacağı, Osmanlı makamları tarafından değerlendirmeye alınmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in, Sünni-Şii ittifadını gerçekleştirme dönük siyasi hamlelerde bulunmasının, Osmanlı Devleti'nin Irak Şiiileri açısından uygulamaya çalıştığı yumuşak ama bir o kadar endişeye dayalı siyasetin bir yansıması olduğu düşünülmektedir. Bk. Gökhan Çetinsaya, *II. Abdülhamid Döneminde Irak'ta Osmanlı İdaresi* (İstanbul: Küre Yayınları, 2020), 270.

⁵⁸ BOA, HR. İM, 355/18. Sultan II. Abdülhamid'in Anadolu için taşıdığı toplumun Şiiileşmesi endişesinin, Anadolu dışındaki en önemli tezahürü, şüphesiz Irak coğrafyasındaydı. Bölgedeki Şiiilerin / ahundların dini faaliyetleri, bu endişenin Sultan nezdinde yersiz olmadığına bir nişanesi gibiydi. Musul, Bağdat ve Basra'daki Şiiilerle devlet arasında tesis edilemeyen güvenin, kaygıların artmasına yol açtığı da söylenebilirdi. Bu durumda, II. Abdülhamid döneminde Şiiiliğin zaman zaman İslam akaidi içerisinde zaman zaman da dışarıda gösterilmesinin payı olduğu düşünülmekteydi. Bk. Yalçın Çakmak, *Sultanın Kızılbaşları: II. Abdülhamid Dönemi Alevi Algısı ve Siyaseti* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 115-116.

⁵⁹ BOA, BEO, 43/3193.

⁶⁰ BOA, DH. EUM. KADL. 4/21. Devletin siyasetini ve İranlıların Muharrem merasimlerine bakışını yansıtmaya açısından kolluk kuvvetlerine verdikleri talimatlar dikkat çekicidir. II. Meşrutiyet'ten sonraki İranlıların muharrem merasimleriyle alakalı olarak, Osmanlı Devleti'nde yayın yapan Türkçe basında bu bağlamda, dikkat çekici bir ilan göze çarpmaktadır. Devlet, emniyet teşkilatı aracılığıyla verdiği ilanda, merasimler esnasında gerçekleştirilen ve tasvip etmediği bazı uygulamalar ile merasimlerin mekanını: "Polis Müdiriyet-i 'Umûmiyesi'nden: Muharrem ibtidâsından onuncu gününe kadar muhtelif hanlarda tebe'a-i İraniye tarafından kanlarını akıtmak suretiyle mu'tâd olan mâtem ef'âli memnû' olduğu ve bu geceden i'tibâren yalnız Valide Hanı'nda hutbe ve mersiyeye kira'at edilmek üzere icrâ-yı âyine müsâ'ade edildiği i'lân olunur" ifadelerini kullanmak suretiyle engellemeye ve de sınırlandırmaya çalışmıştır. Bk. *Tasvir-i Efkâr*, 2 Muharrem 1335, No: 1907. Keza II. Meşrutiyet döneminde Türkçe basında çıkan haberlerde, İstanbul'da yaşayan İranlıların merasimlerini, yukarıdaki sınırlandırmaya dönük olarak gerçekleştirdiklerini ihtiva eden haberler neşredilmiştir. Bk. *Tasvir-i Efkâr*, 10 Muharrem 1334, No: 1609.

⁶¹ BOA, DH. MKT. 1329/10.

Osmanlı Devleti'nin, özellikle İstanbul'da yaşayan İranlıların mâtem merasimlerinde nasıl davranması gerektiğini belirlemeye çalışması ve İranlılardan belirlenen çerçevede hareket etmelerini istemesi, onların üzerindeki en önemli baskı unsurudur. Sultan II. Abdülhamid'in, 1887 ve 1888 yılları Aşura mâtem merasimleri öncesinde devletin ilgili makamlarının ve İran Sefareti'nin alması elzem tedbirlerle alakalı gerekçeleri beyan edilmiş emri, bu konuda önem arz etmektedir. Sultanın iradesinde dikkat çeken en önemli hususlardan biri, merasimlerin Osmanlı kadınları ve yabancı kadınlar ile toplum açısından tasvip edilmeyen yönlerinin bulunuyor olmuş olmasıdır.⁶² Hatta bu merasimler sırasındaki ritüeller, Sultan II. Abdülhamid'in verdiği emirde, açıkça tenkit edilmektedir:

*“ Dersa'âdet'te bulunan İranîler her sene Muharremü'l-harâmın onuncu gecesi icrâ-yı matem için ellerindeki kama ve kılıçları başlarına urarak kan içinde oldukları halde bir handan diğer hana gitmeyi itiyâd etmiş ve bunları seyr için yerli ve ecnebî birçok kimseler sokaklarda ve hanlarda toplanmakta hatta ba'zı 'Osmânî kadınları bile seyr bahânesiyle hanlara girmekte bulunmuş olup eğerçi tebe'a-i İranîyenin âyîn-i mezheplerinden olduğu üzere icra-yı mâtem etmelerine bir şey denilemez ise de gece vakti yüzlerce İranînin yalın kılıç kanlara boyanmış oldukları halde vâveylâ ile sokaklarda dolaşmaları muktezâ-yı âyîn olmadığına ve mahall-i huzur ve asayiş böyle bir hal ve hareketin hiçbir memleketde belki memâlik-i İranîyede bile vuku'u tecvîz olmayacağı derkâr olduğuna binâen ve bu cemiyet arasında hâricden biri cüz'î bir eser-i tebensüm gösterecek olsa İranîlerin bunu istihzâya haml etmeleri tabî'î olarak böyle bir hâlde büyük bir arbede zuhûru müstebâd olmadığına nazaran tebe'a-i İranîyenin aşer-i muharrem gecesi olan yarın akşam cemiyetle sokaklarda dolaşmayarak hanlar derûnunda icrâ-yı mâtem etmeleri için Sefîr-i İran Muhsin Han'a suret-i münâsebede vesâyâ-yı müessere-i münâsebe icrâ ve bu hâlin sâ'ir süferâ ile mu'teberân-ı ecârib tarafından takbîh olunduğunun dahi îmâ kılınması ve 'Osmânî kadınlarının 'Acemlerin âyînini görmek için hanlar derûnuna girmeleri asla karîn-i cevâz olamayacağından bunların men'iyile beraber bir gûne uygunsuz hâl zuhûr ve hudûsuna meydân verilmemesi zımnında lâzım gelen tedâbir-i inzibatiyenin ittihâzı için icâb edenlere evâmîr-i mukteziyenin itâsı... ”*⁶³

Sultan II. Abdülhamid'in mâtem merasimleriyle alakalı olarak verdiği bu emrin, iktidarının daha sonraki yıllarında da uygulanmasına gayret gösterilmesini istediği görülmektedir.⁶⁴ Bu konuda zaptiyelerin ve belediye çavuşlarının merasimler sırasında çıkması olası taşkınlıkları önlemek amacıyla görevlendirildiği bilinmektedir.⁶⁵ İstanbul İranlılarının yine yoğun olarak yaşadığı bölgelerden biri olan Üsküdar Seyyid Ahmed Deresi⁶⁶ mevkiinde alınan tedbirler, bu anlamda dikkat çeker.⁶⁷ Üsküdar'da kalabalık olarak yapılan merasimlerde yeterli sayıda kolluk kuvvet bulundurmamak için jandarma ve polis sayısının artırıldığı görülür.⁶⁸ Koca Mustafa Paşa

⁶² BOA, İ. DH. 1049/82396.

⁶³ BOA, İ. DH. 1097/86049.

⁶⁴ BOA, DH. MKT. 1653/67.

⁶⁵ BOA, Y.PRK. ŞH. 3/92; BOA, ZB. 382/97.

⁶⁶ Seyyid Ahmed Deresi bölgesinde yer alan ve aynı adı taşıyan camii, İranlılar Camii olarak da bilinmekte ve İstanbul İranlıları bu camiyi yanında bulunan mezarlıklarından dolayı bir cenaze camisi olarak kullanılmaktadır. Bk. Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar* C. I (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2001), 220, 221.

⁶⁷ BOA, Y. PRK. ZB. 5/108; Zekeriya Kurşun, “Üsküdar'da İranlılar ve İran Mezarlığı,” *Üsküdar Sempozyumu IV Bildiriler*, C. 1, (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2007), 208.

⁶⁸ BOA, ZB. 394/122; BOA, ZB. 473/76; Kurşun, a.g.m., 209.

Sünbül Sinan Dergâhı'nda, merasimler için halka su dağıtma geleneği esnasında da Osmanlı kolluk kuvvetleri, yoğun önlemler alır.⁶⁹

Osmanlı topraklarında ve İstanbul dışında İranlıların / Şiilerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler arasında Bağdat vilayetine bağlı Necef, Kerbela ve Kazımiye⁷⁰ gibi İranlılar için kutsal kabul edilen ve aynı zamanda atebat olarak zikredilen bölgeler de bulunmaktadır. Bu bölgelerde de İranlılar, Aşura merasimlerini icra etmek için bir araya gelmekte ve törenler düzenlemektedir. Bunlar arasında yer alan Necef bölgesi, Osmanlı Devleti açısından merasimler esnasında asayişin temininde güçlük çekilen yerler arasındadır. 1890 yılının Muharrem ayında yapılan merasimler sırasında, hayatını kaybedenler olmuştur.⁷¹ Osmanlı Devleti'nin merasimlerin cadde ve sokaklarda icrasının men edilmesine dönük tavrını kabul etmeyen Şiilerle asker arasında kanlı çatışmalar yaşanmıştır. Hadiseler, diplomatik olarak Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmış ve İran şahı, İstanbul İran Sefiri Muhsin Han tarafından durumdan duydukları rahatsızlığın Sultan II. Abdülhamid ile paylaşılmasını gerekli görmüştür.⁷² Ölümle sonuçlanmasa da daha sonraki yıllarda bölgede yapılan Muharrem merasimleri esnasında da istenmeyen hadiseler vuku bulmuştur. 1905 yılındaki törenler öncesinde İranlılar, Kazımiye Camii üzerinde daha önce mevcut olan İran tuğrasının sökülmesi ve yerine Osmanlı tuğrasının konulmasını siyaseten kullanmak istemiş ve silahlanarak törenlerin tehdit altında icrasına yol açmışlardır.⁷³ Bu sebeple Osmanlı Devleti, bölgede geniş güvenlik önlemleri almak zorunda kalmıştır.⁷⁴ İranlıların bu davranışlarının, Osmanlı Devleti nazarında merasimlerin bir güvenlik tehdidi olarak görülmesine yol açtığı ve bunun doğal kabul edilmesi söz konusu iken Osmanlı memurlarının İranlıların merasimleri sırasında aşırıya kaçan hareketler sergilemesinin de onları tahrik ettiğini söylemek gerekir.⁷⁵ Nitekim Osmanlı devlet memurları, bölgede yer yer merasimleri engelleme çabasına girmiş ve bu sebeple ahali ile askerler arasında kargaşalar meydana gelmiştir.⁷⁶ Bölgede istenmeyen hadiselerin önüne geçme niyetinde olan Osmanlı Devleti, yaşananlardan ders çıkartmış olacak ki daha sonraki yıllarda yapılan merasimlerde tahriklere mahal bırakmayacak bir tutum sergilemiştir. Bu meyanda, 1906 yılında Basra'da düzenlenen Muharrem merasimleri sırasında olay vuku bulmamıştır.⁷⁷ Yine benzer durum, Kazımiye ve Kerbela'da düzenlenen Muharrem merasimleri için de geçerlidir.⁷⁸ Sultan II. Abdülhamid döneminde yoğun olarak icra edilen Aşura merasimlerinin sultan tarafından siyaseten ve sanatsal olarak kullanıldığı durumlar da söz konusu olmuştur. Bu anlamda II. Abdülhamid, Aşura merasimlerini yansıtan bir resim yapması için Saray Başressamı Fausto Zonaro'yu görevlendirmiştir. Zonaro tarafından çizilen resim, mâtem merasimlerini canlı olarak yansıtan, döneminin en önemli eseri olarak nitelendirilebilir. Tuval üzerine 145x258 cm. boyutlarında yağlıboya ile çizilen ve 1909 yılına

⁶⁹ Kurşun, a.g.m., 209; BOA, ZB, 382/100; BOA, ZB, 383/134.

⁷⁰ Sultan II. Abdülhamid döneminde bölgedeki mezhepsel dağılımı veren Cuinet'e göre Kerbela'da 181.200, Necef'te 9250 ve Kazımiye'de 5000 Şii yaşamaktaydı. Tüm Bağdat vilayetinde ise Şiiler, Sünnilerden sayıca fazlaydı. Bk. Abdullah Poş, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Irak'taki Şii Nüfus ve Caferi Toplumunu Tahrik Faaliyetleri," *Milîl ve Nihal* 8 (2011): 51, 52, 54.

⁷¹ BOA, A. MKT. UM, 1863/82; BOA, A. MKT. UM, 1868/26.

⁷² BOA, Y. PRK, A. 6/7.

⁷³ BOA, BEO, 2526/189393.

⁷⁴ BOA, BEO, 2526/189398.

⁷⁵ Merasimler sırasında Osmanlı tebaasından bazı kimselerin de istenmeyen hadiseler mahale verdikleri görülmekteydi. Bu isimlerden Murat adlı şahıs, merasim icrası sırasında askere silah göstererek arbede çıkmasına sebep olmuştu. Bk. BOA, DH. MUİ, 134/60.

⁷⁶ BOA, DH. MKT, 1816/8; BOA, DH. SYS, 64/35; BOA, BEO, 1483/111164.

⁷⁷ BOA, DH. MKT, 1059/40; BOA, DH. ŞFR, 304/106.

⁷⁸ BOA, DH. MKT, 2419/83; BOA, DH. TMIK. M, 194/17; BOA, DH. TMIK. M, 218/23; BOA, Y. PRK. ASK, 161/35.

tarihlendirilen “10 Muharrem” adlı tabloda⁷⁹, kamalarla başlarını yaran insanların varlığı dikkat çekmektedir.

Resim 1: 10 Muharrem Tablosu⁸⁰

Tablonun çerçevesi hali 190x300 cm. boyutlarında olmakla beraber çerçevesi bizzat Sultan II. Abdülhamid’in emriyle Yıldız Sarayı’nda bulunan marangozhanede imal edilmiştir. Sanata meraklı olan Sultan II. Abdülhamid’in bu resmi çizdirmesindeki amaç, Şiilerin dini lideri Razek Han’a resmi armağan etmek istemiş olmasıdır. Sultanın tahttan indirilmesiyle beraber bu siyasi jest gerçekleşmemiş olsa da tablo günümüze kadar ulaşarak halihazırda Erol Makzume’nin özel koleksiyonunda bulunmaktadır.⁸¹ Kaynaklarda, İtalyan Ressam Zonaro’nun bu resmi çizmeden önce 1899 yılında Karacaahmet’teki Rıfai Tekkesi’nde etüt çalışması yaptığı bilgisi yer almaktadır.⁸² Pastel boyayla, gözlemediği insanların portre etütlerini yapan Ressam Zonaro’nun çalışmalarında, İranlıların Muharrem ritüelleri arasında yer alan kamalarla başları yarılmış insanları resmettiği görülmektedir.

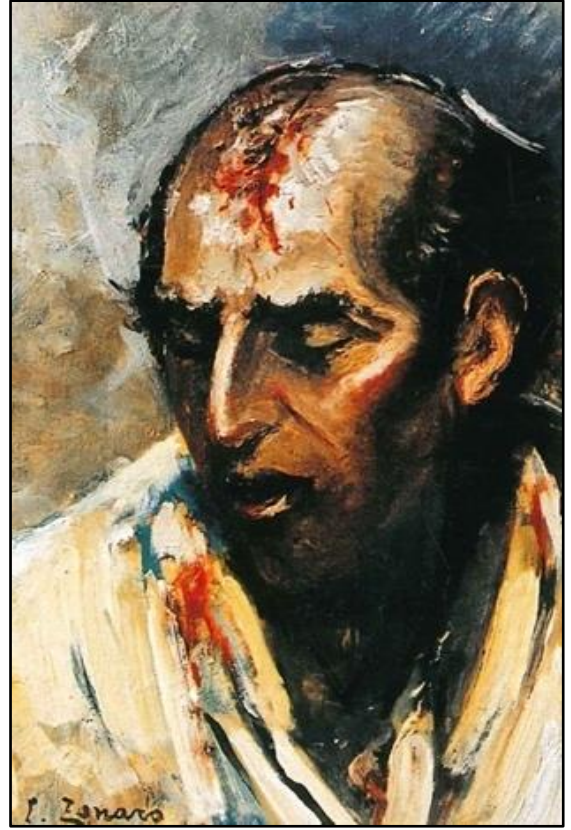
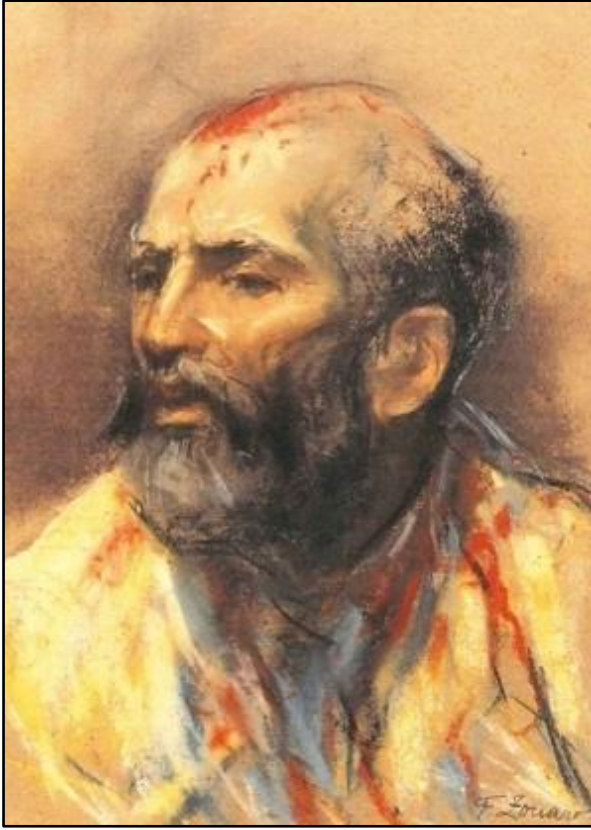
⁷⁹ Osman Öndeş ve Erol Makzume, *Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 276.

⁸⁰ <https://www.sothebys.com/en/buy/auction/2021/the-orientalist-sale/the-tenth-of-muharram>. Erişim 15 Ocak 2023.

⁸¹ Öndeş ve Makzume, a.g.e., 87.

⁸² Öndeş ve Makzume, a.g.e., 87.

Resim 2-3: Muharrem Ritüellerinde Başı Yarılmış İnsan⁸³

Sonuç

Hz. Hüseyin'in Kerbela'da öldürülmesinin Müslümanlar arasında yarattığı tezahürler arasında fıkhi ayrışma önemli bir yer tutarken, bu ölümün yarattığı manevi acı da özellikle Şii mezhebine bağlı olanlar için İslam dünyasında farklı geleneklerin oluşmasına yol açtı. Yası ve acıyı temsilen Şiilerin her yıl Muharrem ayında gerçekleştirdiği anma programlarında icra ettikleri ritüeller, Hz. Hüseyin ve Kerbela'yı birçok açıdan asırlarca yaşattı. Safevilerin İran'da hâkimiyet kurmasıyla derin bir siyasi anlam da kazanan Kerbela hadisesinde yaşananlar, o dönemden bugüne kadar İran'da anılmaya devam etti. Tarihsel bağlamda değerlendirildiğinde yas merasimlerinin en ses getirici şekilde uygulanmaya başladığı dönemin, Safevilerin İran'da iktidara geldiği dönem olduğu görüldü. Zira bu dönem, İran'da iktidarı ele geçiren Şah İsmail'in devlete resmi bir mezhep belirlediği ve hem dini hem de siyasi olarak tarafını seçtiği bir dönem olarak temayüz etti. Kaçarlar döneminde de İran'da, mâtem merasimlerinin düzenli ve toplu bir hâlde icrasını gerçekleştirmek adına, hüseyniyye adlı yapılar inşa edildi ve merasimlerin kutsal mekanlarının olması temin edilmeye çalışıldı. XIX. ve XX. yüzyıllara gelindiğinde Osmanlı topraklarında artan İranlı nüfus, yüzyıllarca icra ettikleri mâtem ritüellerini bu topraklara da taşıdılar. Sünni akaidin egemen olduğu Osmanlı toplumunda ve özellikle devlet yapısında bu durum, başlangıçta kabulü mümkün olmayan bir hadise olarak okundu. Bunun en büyük nişanesi, Osmanlı topraklarında yaşayan İranlı Şiilerin

⁸³ Öndeş ve Makzume, a.g.e., 276.

merasim ritüellerini gerçekleştirmek için tıpkı o dönemde İran'da da var olan "Hüseyniyye" inşalarının engellenmesi girişimiydi. Bu yapıların inşasına devlet tarafından izin verilmesi de İranlılar merasimlerini; hanlarda, cadde ve sokaklarda icra etmeye devam ettiler.

Merasimlerin icrası sırasında Sultan II. Abdülhamid'in konuyla ilgili en büyük kaygılarından biri, toplumun alışık olmadığı bu duruma karşı farklı refleks gösterebileceği endişesiydi. Zira kahir ekseriyeti Sünni olan Osmanlı toplumunda yaşayan Müslümanların Muharrem ayında Şiiler tarafından icra edilen merasimlere benzer bir anma ritüeli bulunmamaktaydı. Diğer yandan Sultan II. Abdülhamid, Şiiliğin toplum içerisinde yayılabileceği endişesi de taşımaktaydı. Bu endişe, Muharrem ayında İranlıların icra ettiği merasimlerin denetimler altında yapılmasına yol açtı. Muharrem merasimleri sırasında Osmanlı kolluk kuvvetlerinin sıkı tedbirler almasındaki bir diğer sebep de yas ritüellerinin yer yer kan dökücü seviyeye gelip kesici aletlerle yapılıyor olmasıydı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, İranlıların Muharrem merasimlerini bir açıdan güvenlik bağlamında değerlendirmiyordu.

Osmanlı döneminde Bağdat bölgesi haricinde can ile mal kayıplarının yaşanmadığı ve siyasi gerginliğe de sebep olmadığını gördüğümüz Muharrem etkinliklerinin İstanbul ayağı, temsillerin yoğun yapıldığı bir yerdi. İstanbul'da yaşayan İranlı nüfusun fazlalığı ve devletin yönetim mekanizmasının İstanbul'da bulunması, burada yapılan merasimlere daha büyük önem atfedilmesine neden oldu. İranlı bürokratlar, yabancı elçiler ve misafirler, devlet görevlileri, tüccarlar ve Osmanlı memurları, yıllarca yapılan bu merasimlere katıldılar ve gözlemlerini aktararak olaylara ışık tuttular. Sultan II. Abdülhamid döneminde İstanbul ve İran'ın başkenti Tahran'da yapılan merasimlerde iki devletin liderlerinin ikbali ve ömrü için dualar edilmesi ise merasimlerin siyasi boyutunu temsil etti. Özellikle İranlı Şiiler bu tercihle, Osmanlı Devleti içerisindeki varlıklarının devamını sağlamak amacı gütmüş olmalıydılar. İran Devleti ise, hem Osmanlı'daki diasporasının rahatını temin etmek hem de iki ülke siyasi ilişkilerinde yaşanan ılımlı havayı sürdürmek için aynı davranışta bulunmayı tercih etti.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-1 Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Name-i Hümayun Defterleri (A. { DVNS.NMH.d) 3/55.

Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayet Evrakı (A.MKT.UM) 1863/82, 1868/26.

Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO) 43/3193, 2526/189393, 2526/189398, 1483/111164.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kısım-1 Adli Evrakı (DH.EUM.KADL) 4/21.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH. MKT) 1329/10, 1653/67, 1816/8, 1059/40, 2419/83.

Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (DH.SYS) 64/35.

Dahiliye Nezareti Şifrek Evrakı (DH.ŞFR) 304/106.

Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat Islahat Komisyonu (DH.TMIK.M) 194/17, 218/23.

İrade Dahiliye (İ.DH) 1049/82396, 1097/86049.

Dahiliye Muhaberat-1 Umumiye İdaresi Evrakı (DH. MUI) 134/60.

Hariciye Nezareti Mektubi (HR. MKT) 708/78-2.

Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM) 355/18.
Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS) 163/64.
Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı (Y.PRK.A) 6/7.
Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK) 161/35.
Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı (Y.PRK.ŞH) 3/92.
Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ZB) 5/108.
Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB) 382/97, 382/100, 383/134, 394/122, 473/76.

Gazeteler

Ahter

Tasvir-i Efkâr

Sözlük

Kanar, Mehmet. (2010). *Farsça Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul.

Kitap, Makale, Anı, Tez ve Ansiklopedi Maddeleri

Afacan, Serhan. “İranilikten Osmaniliğe: Sultan II. Abdülhamid Devrinde Bir Vatandaşlık Değişirme Sergüzeşti,” *Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi*, ed., Fahrettin Gün ve Halil İbrahim Erbay. İstanbul: TBMM Milli Saraylar Yayınları, 2017.

Akoğlu, Muharrem. “Büveyhiler’in Mezhebi Eğilimleri/Politikaları Üzerine.” *Bilimname*, XVII/2 (2009): 123-138.

And, Metin. *Ritüelden Dırama: Kerbela-Muharrem-Taziye*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Arıkan, Adem. “Büyük Selçuklular Döneminde Şia.” Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi 2010.

Ateş, Sabri. *Osmanlı-İran Sınır Bölgeleri: Bir Sınır Yapmak 1843-1914*. İstanbul: Küre Yayınları, 2020.

Aykun, İbrahim. “Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması.” Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1995.

Çağlayan, Bünyamin. “Kerbela Mersiyeleri.” Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 1997.

Çakmak, Yalçın. *Sultanın Kızılbaşları: II. Abdülhamid Dönemi Alevi Algısı ve Siyaseti*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

Çetinsaya, Gökhan. *II. Abdülhamid Döneminde Irak’ta Osmanlı İdaresi*, İstanbul: Küre Yayınları, 2020.

Dıñoğlu, Filiz. “Sultan’ın Ecnepleri: Dersaadet’in Acemleri.” *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi*, haz., Fahrettin Gün vd. İstanbul: TBMM Milli Saraylar Yayınları, 2018.

Evliya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*. Haz., Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.

Fığlalı, Ethem Ruhi. “Gadir-i Hum”, TDV İslam Ansiklopedisi, 13, (İstanbul 1996), ss. 279-280.

Geçkin, Hatice. “Büveyhiler Döneminde Bağdat’ta Şiilik.” Yüksek lisans tezi, Hitit Üniversitesi, 2016.

- Glassen, Erika. "Muharram-Ceremonies ('Azâdârî) in Istanbul at the end of the XIXth and the Beginning of the XXth Century," *Les Iraniens d'Istanbul*, T. Zarccone ve Zarinabf-Shahr. Tehran-İstanbul: Institut Francais de Recherches en Iran-Institut Francais D'Etudes Anatoliennes, 1993.
- Gülten, Sadullah. *Osmanlı-Safevi Kıskaçında Kızılbaşlar: Açılın Kapılar Şaha Gidelim*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2022.
- Güner, Ahmet. "Büveyhiler Devrinde Bağdat'ta Kerbela / Aşure, Gadir Humm ve Benzeri Şii Uygulamaları." C. I., ed., Alim Yıldız ve Ali Aksu. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010.
- Haskan, Mehmet Mermi. *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar* C. I. İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2001.
- İvgin, Hayrettin. "Kerbela Olayı İle Hz. Hüseyin Katliamının Halk Geleneğine Yansıyan Bir Oluşumu: Dilenci Goygoycular," *Kerbela ve Hz. Hüseyin Sempozyum Bildirileri*. Haz., Gülağ Öz. Ankara: Hüseyin Gazi Kültür ve Sanat Vakfı, 2016.
- Kanar, Mehmet. *Farsça Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Say Yayınları, 2010).
- Karadağ Çınar, Gülay. "Safevi Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri." *İran Çalışmaları Dergisi* 1/1 (2017): 11-51.
- Kılıç, Ünal. "Kerbela Vakası (Tarihi Süreç)." *Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Tarih Bilimleri)* C. I., ed., Alim Yıldız ve Ali Aksu. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010.
- Köksal, Mustafa Asım. *İslam Tarihi Hz. Hüseyin ve Kerbela Faciası*. Ankara: Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş.,1979.
- Köse, Osman. "19. Yüzyılda Samsun'da İran Misyonu: Tüccarlar, Konsolosluk ve Hüseyiniye (Acem) Tekkesi," *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik-Samsun*, C. I., ed., Osman Köse. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- Kurşun, Zekeriya. "Üsküdar'da İranlılar ve İran Mezarlığı," *Üsküdar Sempozyumu IV Bildiriler*, C. I. İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2007.
- Louer, Laurence. *Sünniler ve Şiiler: Bir İhtilafın Siyasi Tarihi*, Çev., Barış Özkul. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.
- Meddah, Şadi. *Maktel-i Hüseyin: Kerbela Hadisesi (Giriş-Metin-Tıpkıbasım)*. Haz., Erdoğan Erbay ve Selahattin Tozlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Mehmed Esad Efendi. *Vakanüvis Esad Efendi Tarihi Bahir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleriyle 1237-1421/1821-1826*, Haz., Ziya Yılmaz. İstanbul: OSAV, 2000.
- Merçil, Erdoğan, "Büveyhiler", TDV İslam Ansiklopedisi, VI (İstanbul 1992), ss. 496-500.
- Mneymneh, Hassan. *Büveyhiler Devleti Tarihi*, Çev., Tarık Akarsu. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Muhaddisi, Cevad. *A'dan Z'ye Kerbela Ansiklopedisi*, Çev., Metin Atam. İstanbul: Asr Yayınları, 2010.
- Müller, Max. *İstanbul'dan Mektuplar*. Çev., Afife Buğra. İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1978.
- Öndeş, Osman ve Erol Makzume. *Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

- Öz, Mustafa. “Hüseyniyye”, TDV İslam Ansiklopedisi, 19 (İstanbul 1999), ss. 28-29.
- Öz, Mustafa. “Kerbela”, TDV İslam Ansiklopedisi, 25 (Ankara 2022), ss. 111-114.
- Öz, Mustafa. “Taziye”, TDV İslam Ansiklopedisi, 40, (Ankara 2011), ss. 203-203.
- Ünal, Yusuf. “More than Mere Polemic: The Adventure of the Risalah-i Husniyah in the Safavid, Ottoman and Indian Lands.” Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2016.
- Pirzade, Hacı Muhammed Ali. *Sefername-i Hacı Pirzade ez London ta Esfehan Cild-i Dovvom*. Tahran: Danişgah-ı Tahran, 1343.
- Poş, Abdullah. “XIX. Yüzyılın Sonlarında Irak’taki Şii Nüfus ve Caferi Toplumunu Tahrik Faaliyetleri.” *Milel ve Nihal* 8 (2011): 47-76.
- Sansarkan, Yusuf. “Hakem Olayı Özelinde Mezhebi Kaygının Tarih Aktarım ve Yorumuna Etkisi.” *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, 4/2 (2019): 47-76.
- Sarıcık, Murat. “Kerbela Olayında El-Hurr B. Yezid ve Hz. Hüseyin’le Mücadelesi.” *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1995): 103-148.
- Sasani, Han Melik. *Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir: Han Melik Sasani*. Çev., Hakkı Uygur. İstanbul: Klasik Yayınları, 2006.
- Sasani, Han Melik. *Yadbudha-yı Sefaret-i İstanbul*. Tahran: Çaphane-i Firdovsi, 1335.
- Savory, Roger. *Safeviler Devrinde İran*, Çev., Özgür Kolçak. İstanbul: Bilge-Kültür Sanat Yayınları, 2021.
- Sümer, Faruk. “Selçuklular”, TDV İslam Ansiklopedisi, 36 (İstanbul 2009), ss. 365-371.
- Şahin, İlhan ve Feridun Emecen. “Amasya Antlaşması”, TDV İslam Ansiklopedisi, III (İstanbul 1991), ss. 4-5.
- Topaloğlu, Fatih. “Şia’da Kerbela Matemini Ortaya Çıkışı ve Eski İran Kültürüyle İlişkisi.” *Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Tarih Bilimleri)* C. I., ed., Alim Yıldız ve Ali Aksu. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010.
- Yıldız, Güllü. “II. Abdülhamid Dönemi İstanbul’unda Şii Kimliği ve Hüseyniye İnşa Girişimi.” *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* VII/I (2021): 131-148.
- Yıldız, Güllü. “İstanbul’da Bir Acem Matbaası: Kitapçı Tahir ve Ahter.” *Osmanlı Araştırmaları* L (2017): 175-218.
- Yıldız, Harun ve Ferhat Maden. “Büveyhiler Dönemi Şii Düşünürleri.” *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10/2 (2017): 269-314.
- Yılmaz, Adem. “İmam Hüseyin’in Yaşçaları: Gelenekten Günümüze İran’daki Şii Matem Merasimlerinde Meddahlar.” *İran Çalışmaları Dergisi* 5/2 (2021): 303-336.
- Yılmaz, Müslüm. “Klasik Türk Edebiyatında Kerbela Hadisesi.” Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016.

Elektronik Kaynak

<https://www.sothebys.com/en/buy/auction/2021/the-orientalist-sale/the-tenth-of-muharram>.
Erişim Tarihi: 15 Ocak 2023.